PÁLYI ANDRÁS

Dráma vagy apoteózis?

István, a király **a Városligetben**

„Éljen lstván!" Újra s újra felhangzik a kiáltás a közönség soraiból, dramaturgiailag többnyire nem is a legmegfelelőbb pillanatban szakítva meg az elő-adást; „Éljen István!" - hallatszik az előadás végén, miközben a tíz-tizennégy ezres nézőtér tombol, ujjong, ünnepel, azok is, akik a városligeti Királydomb alatti síkon, a rögtönzött nézőtérről nem sokat láthattak a ritka vizuális attrakcióból; „Éljen lstván!" - hallom egy öt-éves kisfiú szájából reggel az utcán, akit épp óvodába cipelhet az anyja; „Éljen lstván!" - lelki szemeimmel már ezt olvasom az egyik ligeti padon, pedig csak egy szerelmespár ül rajta, s az alkonyatban összebújva olvassák az *István, a király* újság formájú, archaizálóan sárgás papírra nyomott műsorfüzetét.

Ki ez az István? Ha hinni lehet a műsorfüzet-újság miniriportjainak, körúti beszélgetéseinek, a fiatalabb nemzedéknek még azok a képviselői sem rendelkeznek róla bővebb történelmi ismeret-tel, akik „k... nagy embernek" tartják az államalapítót. De *az István, a király* című rockopera rendkívüli közönség-sikerében elsősorban nem az méltánylandó, hogy történelemoktatásunk fehér foltjait pótolja (ezt aligha teszi, nem is tehetné meg), inkább hogy egy másik, más jellegű tömeges szükségletre irányítja a figyelmet: a nemzeti múlt rituális felidézésének, közösségi kultuszának igényére. *Az István, a király* előadása a Városligetben tagadhatatlanul - ünnep, akár elfogódottan és áhítattal, akár ironikus kritikával ejtjük ki e szót, akár nemes hevületű patriotizmust, akár „szelepelt nacionalizmust" látunk benne, tagadhatatlanul ünnep, éspedig olyan, amelynek megvan a maga spontán megszülető tartalma, vagyis a benne részt vevőknek igazi közösségi élményt nyújt, de amely egyúttal az ünnep létrehozói-nak - talán „szertartásmestereinek"?

- felelősségét is felveti. *Az István, a király* - színházi szemmel nézve - a nyári szezon legmerészebb kezdeményezése, ráadásul eredményes vállalkozás: meg-született az első hamisítatlan magyar rockopera, mely a Times fanvar kedvű tudósítója szerint is mint produkció „nem jobb, nem rosszabb" nyugati elődeinél; ám amellett, hogy jelentős színházi bemutató, társadalmi esemény is, bár ennek mélyebb analizálását nem tekintjük feladatunknak, úgy véljük, ez inkább a közvélemény-kutatókra és szociológusokra tartozik. Az alábbiakban a színházi produktumot vesszük közelebbről szemügyre, előbb a drámai, azután a zenei anyagot elemezve.

A színházi előadás, melyet hét egymást követő augusztusi estén játszottak, voltaképp Koltay Gábor új Szörényi-Bródy-filmjének függvényeként jött létre. Szörényiék és Koltay együttműködése tekintélyes múltra tekint vissza. Koltay annak idején a Fővárosi Művelődési Házban működő Illés klub Fonográf című újságjának egyik szerkesztője volt, majd több cikket, később könyvet is írt a szerzőpárosról, Szörényi Leventéről forgatta első vizsgafilmjét, egy másik vizsgafilmjében Bródy János játszott szerepet, s első mozifilmje *A koncert* volt, melynek 1981-es forgatására - csakúgy mint most az augusztus huszadiki *István, a király* előadására - a régi Illés együttes ismét összeállt. A *koncert* sikere sokban hozzájárult a mostani produkció megszületéséhez: *az István, a király* mint rockopera eredetileg filmre készült, a tervek szerint csak egy - filmforgatással egybekötött - előadást kívántak tar-tani az óbudai Amphiteatrumban, s a produkció a nagy érdeklődésre való tekintettel került át a. Városligetbe, ahol nagyobb nézőtér előtt több előadást is lehetett tartani.

S ha már az előzmények vázolásában így visszapergetjük az időt, fűzzük mind-járt hozzá, hogy abban, amit a hatvanas évek végén -- a Beatlesek nevével fém-jelzett, országhatárokon átsöprő beat-láz idején - az Illés együttes jelentett, nem pusztán a hazái könnyűzene új hangvétele, új hulláma volt felfedezhető, hanem a fiatal nemzedék teátrális gesztusa is. É-mögött pedig az az elemi szókimondási vágy, az a törékvés, hogy megfogalmazzák, mennyire másképp gondolják a maguk és a világ életét, mint az előttük járók. Az Illés együttes az alapvető beat-attitűdöt - a legegyszerűbb hangzatokkal való operálást, a bárki által kézbe vehető gitár köré szőtt kultuszt stb. --jellegzetesen hazai tartalmi jegyekkel gazdagította, s így az egykori Illés-koncertek sajátos' popszínház-levegőt árasztottak, ahol még a közönség aktivitásán, önkifejezésén volt a hangsúly. Messzire vezetne, így itt épp csak jelezni kívánjuk: bizonyos párhuzam is kibontakozni látszott az akkori amatőr színjátszómozgalomnak a közönség „aktivizálására" tett kísérletei és a poptalálkozók „formabontó" teatralitása között. S mindez persze nemcsak az Illés együttesre, nem-csak a mi hazai viszonyainkra érvényes, más körülmények és más feltételek közt, de hasonló jelenség tanúi lehettünk tengeren innen és túl a rock világában; maga a rockopera, azaz az „új zene" teat-

Géza fejedelem temetésének jelenete az István. a király előadásán

ralizálódása mégsem ebből a „formabontóan" színházi gesztusból, a közönség „aktivizálásából" született meg, ha-nem a rock kommercializálódásából. Leleményes zenészek és ügyes impresszáriók összekapcsolták a népszerű muzsikát a banális látványszínházzal, több-kevesebb rátermettséggel a divatos témát is meglelték - és a siker nem maradt el. A *Hair* mellett a legragyogóbb telitalálat kétségkívül a hippi-mozgalom profán Jézus-kultuszából született *Jézus Krisztus szupersztár* volt, mely a véletlenek furcsa összjátéka folytán nálunk - ugyancsak évtizedes késéssel - pár héttel előzte meg a mozikban *az István, a király* premierjét.

Szörényiék is régóta tervezték már rockoperájukat, az idei bemutató első tervei még nagyjából *a Jézus Krisztus szupersztár* születésének idejéről valók. Bródy János nyilatkozatában olvashatjuk: „Már több mint tíz évvel ezelőtt Boldizsár Miklóssal tervezgettük egy István királyról szóló színpadi, zenés darab körvonalait, szövegkönyv és zenei tükör is készült, azonban a darab meg-írásakor jó néhány megoldhatatlannak tűnő probléma merült fel, így végül is el-álltunk a megvalósítástól." Boldizsár Miklós pedig 1974-ben, amikor a közös munka elakadt, megírta *Ezredforduló* című, „opera prózában" műfaji megjelölésű művét, mely a SZÍNHÁZ 1981/9. számának drámamellékleteként olvasható, s az *István, a király* rockopera keletkezésének fontos dokumentuma. A Boldizsár-féle prózai opera szövegkönyve ékesen tanúsítja, hogy a szerzők eleve némileg szét akarták feszíteni a nyugati, kommersz jellegű rockopera műfaji korlátait. Érdemes futólag összevetnünk a *Jézus Krisztus szupersztár* kínálta mintát a Boldizsár-darabbal: nyilvánvaló, hogy a nálunk Norman Jewison filmváltozatában játszott musicalnek - a bevett szóhasználat ellenére - nem sok köze van az opera műfajához, amennyiben az operát, klasszikus iskolapéldák alapján, zenedrámának tekintjük. Az, amit ma rockopera néven emlegetünk, voltaképp az oratorikus zenei szerkesztés és a monumentális revü és látványszínház (lézerszínház) szintézise, ami cselekményét tekintve egy pozitív emberi magatartás apoteózisát fogalmazza meg (az említett amerikai musicalben Jézusét), némileg ellenpontozva más emberi magatartásokkal (ez esetben Júdással, Mária Magdolnával). *Az* Ezredfordulónak azonban igazi drámai magva van, s még *az István, a király* bemutatott változatában is, mely pedig sok tekintetben elkanyarodott a Boldizsár-műtől, és sok szálat leegyszerűsített, felfedezhető és méltányolható ez az úttörő jellegű törekvés : hogy a rockopera arra a drámára épüljön, ami a megjelenített emberi magatartások ellentmondásosságaiból születik.

István hatalomra jutásának arról a két-három esztendejéről van szó, mely Géza fejedelem halála és Istvánnak az ezredforduló évében történt megkoronázása közt telt el, azaz lényegileg a Koppány-féle lázadás leveréséről. Az ősi (pogány) jog szerint a fejedelmi család legidősebb férfi tagját, Koppányt illetné a hatalom; az európai (keresztény) törvények szerint Géza fiát, Istvánt. Kettejük közt testvérháború dúl, mely - tudjuk - német segítséggel István javára dől el, Koppány felnégyeltetik. A Boldizsár-darabban két igen karakteresen megrajzolt politikusegyéniség áll szemben egymással: István, a humanista, józan eszű reálpolitikus és Koppány, a hagyományokhoz ragaszkodó konok patrióta. Mindketten talpig becsületes emberek, akik felismerik, hogy szükségük van egymásra: István úgy véli, amíg ő megveti a magyar államiság alapjait, Koppány útra kelhetne, hogy az Etelközben maradt törzseket is elvezesse a Kárpát-medencébe. Az egyezség létrejön közöttük, a szent király mégis gyilkosa lesz Koppánynak. A nyílt kártyákkal játszó vezérek háta mögött ugyanis alattomos terveket szövő papok állnak. A Táltos rá akarja venni a pogány vezért, hogy csapdába csalva Istvánt, tegye el láb alól; terve azonban megtörik Koppány tisztességén. A. keresztény pap már ravaszabb ármányt sző, amibe nem avatja be urát. Felszítja a nép haragját Koppány ellen, elhíreszteli, hogy István fel-emelt karja a jel: széttéphetik Koppányt. István a tömeg elé lép, Kopánnyal kötött egyezségéről akar szólni, ám alig jut szóhoz, s a pap „segítőkészen" fel-emeli István karját, megtörténik a tragédia. Ezt követi a diadalmas koronázási jelenet. A történelmi diadal örömében a kényszerű testvérgyilkosság: ez a fejlemény sűrű drámai feszültséggel telíti István megdicsőülését a finálében.

Mondjuk ki nyíltan: a Szörényi-Bródy párosnak láthatóan szíve vágya lehetett egy ilyen sűrű drámaiságú István-apoteózis megteremtése, ez azonban nem sikerült. Lehet, hogy az *Ezredforduló* túlságosan dráma és nem eléggé librettó, lehet, hogy a darabban túl nagy a jelentősége a két vezér nyílt szópárbajának és a papok szóbeli csűrés-csavarásának, s ezek a részek így valóban alkalmatlanok arra, hogy a rockopera dramaturgiai ritmusába belesimuljanak. Ám az *István, a király* bemutatott változatában lényegileg elmarad a két vezér szellemi-emberi konfrontációja, sokat veszít drámaiságából Koppány lánya, Réka figurája is, aki a darabban eléri békítő célját, itt azonban visszautasításban részesül, Koppány felnégyeléséről Sarolt, István anyja dönt (mintegy Géza örököseként), s így a két pap funkciója tisztázatlan, alapjában véve retorikus lesz. Ha István olyan uralkodó, aki előbb már-már karikírozottan vajszívű értelmiséginek mutatja magát, majd anyja néhány szigorú szavára mégis parancsba adja Koppány fel-négyeltetését, akkor megdicsőülésében sem lehet igazi drámai feszültség. Ráadásul István apoteózisával szemben áll Koppány apoteózisa. Már az *Ezredfordu*lóban- groteszk történelmi ötletként - a Táltos megjövendölte az elkövetkező magyar szabadságmozgalmakat; Boldizsár Miklós írói ötletét Bródy dalszövegeiben tovább csavarta, s nála Koppány szabadságvágyában Petőfi és Ady visszhangzik, s ha egyszer ez az ősi magyar szabadsághős refrénként ismétli, hogy „Rabok legyünk vagy szabadok", akkor a nézői tudatban e szándékosan anakronisztikus játék keretein belül Koppány minden idők magyar szabadsághőse lesz. Olyannyira, hogy a publikum soraiban már-már kézzelfoghatóan érezhető a zavar: utóvégre mindnyájan úgy jöttünk ide, hogy István királyt látjuk majd szupersztárként. Igaz, hamarosan fordul a kocka, s megkönnyebbülhetünk: Koppány elbukott, István dicsőítése következik. A baj csak az, hogy a cselekmény dramaturgiáját tekintve a fordulat indokolatlan, éppen mert a két vezér szellemi-magatartásbeli konfrontálása elmaradt.

Tudvalevő, hogy a közönség soraiban elért tetszés és a tényleges művészi eredmény nincs feltétlenül egyenes arányban; ezúttal mégsem arról van szó, hogy a publikumot olcsó effektusokkal, a rossz ízlésnek tett engedményekkel lépre csalták volna. *Az István, a király* igazi - művészi - sikere elsősorban Szörényi Levente zenéjének és Bródy János szellemesen ahistorikus dalszövegeinek köszönhető, annak ellenére, hogy Szörényi ezúttal is bőven merít saját korábbi muzsikájából. Szörényi nem tartozik a hagyományos értelemben vett slágerszerzők közé, nem

Jelenet Szörényi Levente-Bródy János rockoperájából (MTI-foto - Horvát Éva felvételei)

akarja mindenáron új dallamokkal bizsergetni táborának érzékeit, mint az operettkomponisták. Inkább úgy tűnik, megszállottan hisz a rock speciálisan aktuális - már-már azt mondanám, „vallásos" - küldetésében, hisz abban, hogy az „új zene" képes közösséggé formálni a hallgatóságot, ahogy a hajdani vallási rítusok tették, s ezért -- a rock „áldozó papjaként" -- a legfőbb rendező elvnek ma-gát a rockot tartja (mint zenét? mint életérzést?). Beethoven romantikus *István király* nyitányával kezdődik az elő-adás, s a szimfonikus zenekari hangfelvétel zárótételében Szörényi-ritmusok dobolnak: a Beethovennek és a romantikus Szent István-képnek tett tiszteletteljes gesztusba némi irónia vegyül (nem több, mint a keresztény hittérítőké, akik a pogány ünnepet is megkeresztelték és beolvasztották az új vallásba), olyan irónia tehát, amiben csipetnyi pietizmus is van: kegyes hódolat a múlt értékei és értékrendszere előtt. A pietizmusnak és a történelmi iróniának e különös összekapcsolása lehetővé teszi Szörényi számára, hogy minden eddiginél gazdagabb zenei forrásvidéket tárjon fel magának: immár nemcsak a magyar népzenéből merít, ami mindig is alapvető és nélkülözhetetlen volt számára, hanem a gregoriánból, középkori himnuszainkból, sőt a romantikus műzenéből is. S teszi ezt olyan invencióval és olyan elementáris erővel, hogy már-már azt is elfogadnánk neki, hogy saját komponálású, István király-himnusza után valóban fel kell állnunk nekünk, nézőknek is, és el kell énekelnünk nemzeti Himnuszunkat, ahogy a hivők mind a mai napig eléneklik a Himnuszt az augusztus huszadiki ünnepi misék végén, ha... Ha maradéktalanul azonosulni tudnánk e rockoperában István király apoteózisával.

Az azonosulást az a dramaturgiai törés akadályozza, melyről már szóltunk: a Boldizsár-darabban oly hangsúlyos és itt is exponált lstván-Koppány-dráma kibontásának elmaradása. Pedig Szörényi zenéjében, ahogy ezt korábbi nagyobb lélegzetű vállalkozásai, a *Human rights* oratórium és *a Kőműves Kelemen* rockballada is sejteni engedte, kivételes drámai invenció rejlik: hőst és sorsot tud teremteni. Csak arra nem képes, hogy zenével ellensúlyozza, zenével mondja el azt, amit nem zenével, hanem játékkal és elsősorban jó forgatókönyvvel kellene elmondani : az István-sors és a Koppány-sors drámai egymásra utaltságát és szükségszerű (tragikus) összeütközését. Igy végül Szörényi sem tesz mást, mint kettős apoteózisra épülő, „hagyományos" rockoperát komponál, s a nagy ambíció - nevezzük így: *a* rockdráma megteremtése - a jövő feladata marad. A vállalkozás jótáll természetesen önmagáért, valósággal szuggesztiója alá vonja a nézőteret, sőt az is elmondható, hogy a zenei szintézis létrehozásában ez a Szörényi-Bródy-mű megy a legmesszebbre, a mű drámai hitelessége mégis kívánni-valót hagy maga után.

S ezen inkább ront, mint javít Koltay Gábor monumentális látványszínháza. Koltay jó ízléssel dolgozik, s impozáns, szép tájképeket, hol bensőségesen meghitt pillanatokat, hol látványos felvonulásokat varázsol elénk, gondosan ügyelve arra, nehogy túl közhelyszerű benyomást keltsen a nagyszabású képkompozíció, melynek egyes elemeit jól ismerhetjük már a filmvászonról, mégis megcsúszik egy banánhéjon. Azt hiszi, hogy amit a szerzőpárosnak nem sikerült a maga drámai szervességében megkomponálnia - István király rituális apoteózisát --, azt ő az egész horizont alján végigbúzott nemzetiszínű lobogóval, tűzijátékkal stb. ellensúlyozhatja. Holott épp drámai igazság híján lesz túlságosan is nemzetiszínűre cicomázott a finálé, itt kibicsaklik a rendezői ízlés.

A szereposztás legnagyobb trouvaille-ja, hogy napjaink népszerű rocksztárjai alkatuk ra, előadói modorukra szabott s így hitelesen prezentált figurákat formálnak meg a játékban: Vikidál Gyula Koppánya, Nagy „Feró" Laborca igaz és karakteres, Deák „Bill" Gyula Torda táltosa valóságos remeklés. Talán nem is annyira színészileg, mint előadóművészileg. Mert igazán színészi feladat itt csak a Sur, Solt, Bese főurakat, e kisszerű és nagyszájú karrieristákat alakító Szakácsi Sándornak, Sörös Sándornak és Balázs Péternek jutott, valamint egy jelenet erejéig Koppány feleségeinek (közülük elsősorban Hűvösvölgyi Ildikót kell ki-emelnünk). Berek Kati (Sarolt) és Sára Bernadette (Gizella) kisebb cselekvési teret kapott, de elég fajsúlyosak tudtak lenni, nem úgy a három német lovag (Balázsovits Lajos, Kovács Titusz, Halmágyi Sándor) és Sebestyén pap (Juhász Jácint). Victor Máté Asztrik főpapja impozáns, bár kissé talán túl „operás", Kovács Ottilia megnyerő, rokonszenves jelenség Réka szerepében. Pelsőczy László Istvánja (énekhangja: Varga Miklós) semmi körülmények között sem szupersztár, nem is akar az lenni; nagyobb baj, hogy az sem derül ki, valójában ki ez az István, milyen motívumokból cselekszik. Götz Béla virtuóz ötletességgel tervezte meg a játékteret, fémállványok közé építve félköríves román templomajtók „töredékét", távolsági villamosvezeték óriás tartószerkezetébe világító keresztet illesztve stb. A sikerben a szerzőkkel egyenrangú része van Novák Ferenc négyszáz néptáncost mozgató koreográfiájának. Novák legjobb formáját nyújt-ja: a mű szelleméhez igazodó, folklorisztikus ihletettségű, nemesen egyszerű mozgásszínházat tere[m]t. Csengey Emőke szándékosan kortalan jelmezei is a Novák-koreográfia szelleméhez igazodnak.

Az István, a király koreográfiájával következő számunkban külön cikk foglalkozik. *(A Szerk.)*

.Szörényi Levente-Bródy János: István, a király (Városliget) Boldizsár Miklós: Ezredforduló című drámájának *felhasználásával.*

Rendezte: Koltay Gábor, *díszlet:* Götz Béla, *jelmez:* Csengey Emőke, *a rendező munkatársai:* Bozsogi János és Sárdi Mihály, *zenei munkatárs:* Maklári László, *koreográfus:* Novák Ferenc.

Szereplők: Pelsőczy László (énekhangja: Varga Miklós), Berek Kati, Sára Bernadette, Victor Máté, Juhász jácint, Balázsovits Lajos, Kovács Titusz, Halmágyi Sándor, Vikidál Gyula, Deák „Bill" Gyula, Nagy „Feró", Kovács Ottilia, Nyertes Zsuzsa, Hűvösvölgyi Ildikó, Tóth Enikő, Szakácsi Sándor, Sörös Sándor, Balázs Péter, Andresz Kati, Basa Annamária, Buday László, Cserhalmi Erzsi, ifj. Csoóri Sándor, Deseő Csaba, Derzsi János, Hunyadkürthy István, Jakab Csaba, Körtvélyessy Zsolt, Marton Kati, Molnár Ildikó, Rák Kati, Rimóczy Márta, Schuster Lóránt, Szilágyi István, Ujlaky László, az Illés együttes, a Magyar Néphadsereg Művészegyüttesének tánckara, a Népszínház tánckara.